

PIOTR ŁOSSOWSKI

HISTORIOGRAFIA OKRESU II WOJNY ŚWIATOWEJ W LITEWSKIEJ I ŁOTEWSKIEJ SRR

Obok ogromnej, stale wzrastającej literatury poświęconej problemom wojny z Niemcami hitlerowskimi, która powstała centralnie w skali całego Związku Radzieckiego, istnieją też publikacje o II wojnie światowej w poszczególnych republikach związkowych, zwłaszcza w tych, które wydarzenia wojenne dotknęły w sposób bezpośredni. Zajmują się one z reguły węższymi, lokalnymi sprawami, rozpatrując je jednak bardzo szczegółowo. Dorobek ten mało znany nawet w ZSRR, poza granicami danej republiki, zasługuje z wielu względów na uwagę. W niniejszym omówieniu podjęta jest próba scharakteryzowania go na przykładzie SRR Łotewskiej i SRR Litewskiej.

Historiografia ostatniej wojny, podobnie zresztą jak dziejów najnowszych w ogóle, przebyła na Łotwie i Litwie w ciągu ostatniego ćwierćwiecza wyraźną drogę rozwojową. W pierwszym okresie, mniej więcej do lat 1955—1956, opracowywano syntezy obejmujące całość historii tych krajów i dające nową interpretację. Przeważały w nich jednak ujęcia ogólnikowe, oceny często nie poparte faktami, raził język zaczerpnięty z wydawnictw propagandowych. Dotyczyło to w całej pełni i tych fragmentów syntez, które odnosiły się do okresu wojny z Niemcami. Na równi z tym ukazały się także publikacje specjalnie poświęcone wydarzeniom wojny. Ale i one raziły ogólnikowością, wąskością wykorzystanej bazy źródłowej i jednostronnością ujmowania problemów.

Koniec lat pięćdziesiątych i lata sześćdziesiąte przynoszą jednak w historiografii Łotwy i Litwy nowe jakościowo zjawiska. Grono przeważnie młodszych historyków w coraz większym stopniu sięgać zaczyna do przebogatych zasobów archiwalnych. W ten sposób powstają liczne prace szczegółowe, przynoszące wiele nowych ustaleń i faktów. Ale ich tematyka, choć rozszerzana, nadal grzeszy jeszcze określoną jednostronnością. Są to przede wszystkim dzieje komunistycznego ruchu oporu, historia walk łotewskich i litewskich formacji Armii Czerwonej. Obok tego przedstawione

zostały zbrodnie okupantów hitlerowskich, zaś w mniejszym stopniu ogólna polityka okupanta i sprawy kolaboracji miejscowych nacjonalistów. Ogólne, bardzo złożone dzieje narodów bałtyckich pod okupacją nie doczekały się jeszcze pełniejszego opracowania.

Historiografia ta, a nazwać by ją można przede wszystkim literaturą szczegółów i faktów, poza niewątpliwymi walorami poznawczymi posiada jednak określone słabości. Wymienić wśród nich trzeba wąskość ujmowania problemów, brak porównań i uogólnień, niewystarczającą analizę opisywanych wydarzeń, niedostateczną krytykę wykorzystanych źródeł.

W ostatnim czasie rodzi się wobec tej literatury refleksja krytyczna, która może być zapowiedzią nowych, pozytywnych przemian. I tak np. na Łotwie w książce omawiającej całokształt dorobku nauki historycznej tego kraju¹ znalazło się sporo uwag krytycznych na temat uproszczeń i „upiększania” faktów, a także omyłek i błędów, które ciągle jeszcze spotkać można w drukowanych pracach².

Poza wskazanymi cechami wspólnymi historiografię Łotwy i Litwy dzielą jednak dość znaczne różnice, które wynikają nie tylko z odmiennej problematyki badawczej. Z tego też względu literaturę tych dwóch krajów wypadnie omówić oddzielnie.

Zaczynając od Łotwy nadmienić trzeba, iż chociaż jako literaturę dotyczącą wojny traktuje się w ZSRR prace odnoszące się do okresu po 22 czerwca 1941, to jednak warto także słów parę powiedzieć o publikacjach, które dotyczą okresu nieco wcześniejszego, kiedy to Łotwa pozostawała jeszcze na uboczu od wydarzeń wojennych, jednak II wojna światowa już szalała w Europie. Wyodrębnia się tu problematyka utworzenia władzy radzieckiej na Łotwie oraz rocznego istnienia Łotewskiej Republiki Rad. Prac na ten temat jest dużo, przeważają jednak drobniejsze rozprawy i artykuły. Jedynie J. Šteimanis w oddzielnej książce dokonał bardziej szczegółowego przeglądu wydarzeń z czerwca 1940 r.³ Szczególne znaczenie posiada duży zbiór dokumentów z okresu czerwiec — sierpień 1940 r. Ukazuje on wiele faktów, zwłaszcza z zakresu działania władz⁴. Równie obszerna, chociaż reprezentowana także głównie przez artykuły, jest literatura mówiąca o budownictwie ustroju radzieckiego na Łotwie w latach 1940—1941. Opracowane zostały takie tematy, jak nacjonalizacja przemysłu, reforma rolna, budowa nowego systemu oświaty i rozwój kultury, niektóre problemy walki klasowej itd.

Przechodząc do literatury już ściśle wojennej wymienić trzeba na początku pracę historyka starszego pokolenia J. Krastiņša o walce narodu łotewskiego przeciwko hitlerowskiemu najeźdźcom, która wydana została w 1946 r.⁵. Książka ta jest bardzo typowa dla pierwszego, scharakteryzowanego powyżej okresu historiografii.

Bardziej szczegółowe prace ostatnich lat skupiają się wokół kilku głównych tematów. Pierwszym z nich jest przebieg działań wojennych na Łotwie w początkowym okresie wojny. Eksponowana tu jest przede wszystkim obrona Lipawy, w której

¹ A. K. Biron, W. W. Doroszenko, *Sowietskaja istoriografia Latvii*. Ryga 1970, ss. 498.

² Jako na charakterystyczny, a jednocześnie rażąco błędny autorzy *Sowietskoj istoriografii Latvii* wskazują na fakt (s. 402), iż w pracach wielu autorów znalazły się opisy „działalności” nigdy nie istniejącej tzw. komsomolskiej nielegalnej organizacji im. Ostrowskiego w Daugavpilsie (Dyneburgu).

³ J. Šteimanis, *Jūnija dienās. 1940 gada jūnija notikumi Latvijā*. Ryga 1960, ss. 76.

⁴ *Soціālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940 gada. Dokumenti un materiāli*. Ryga 1963, s. 543.

⁵ *Borba latyšskogo naroda protiv niemieckich zachvatczikov i porabotitelej*. Moskwa 1946, ss. 196.

uczestniczyły także ochotnicze oddziały utworzone z miejscowej ludności⁶. W wielu pracach, które mówią o tym wydarzeniu, zawarte zostały jednak przesadne twierdzenia, na co zwrócono uwagę. W szczególności przeciągano faktyczne terminy obrony miasta, umniejszono liczbę obrońców, zaś wyolbrzymiano siły atakujących Niemców⁷. Sporo napisane zostało także o działaniach na morzu, mniej o przebiegu walk na innych obszarach Łotwy. Problemem, do którego często się sięga, jest walka łotewskich batalionów robotniczych na terenie Estonii i pod Leningradem w lipcu — wrześniu 1941 r. Natomiast niektóre ważne zagadnienia z tego pierwszego okresu wojny, na co się również zwraca uwagę, zostały dotąd pominięte. Należy do nich np. sprawa demobilizacji 30 czerwca 1941 r. w trudnej sytuacji frontowej znacznej części żołnierzy i oficerów 24 korpusu terytorialnego, utworzonego na bazie dawnej armii łotewskiej, co ocenione zostało następnie jako poważny błąd⁸. Od siebie dodajmy, iż nie doczekała się również opracowania, poza drobnymi wzmiankami, sprawa pomocy, której udzielili łotewscy nacjonalisci wkraczającym wojskom niemieckim.

Tematem szeroko uwzględnionym jest komunistyczny ruch oporu i działania partyzanckie. We wszystkich pracach mocno podkreśla się rolę partii komunistycznej jako organizatora i kierownika tych działań. Obok dziesiątków artykułów, prac popularnonaukowych, wspomnień partyzantów powstały także obszerniejsze monografie naukowe. Są one reprezentowane przede wszystkim przez książki V. Samsonsa, dotyczące działań partyzanckich na Łotwie północnej i w Kurlandii⁹. Zwraca się jednak uwagę, iż mimo powstania licznych szczegółowych prac, opisujących z dnia na dzień niemal dokładnością działania poszczególnych oddziałów i grup partyzanckich, brak jest książki uogólniającej, syntetyzującej całokształt zjawiska ruchu oporu na Łotwie¹⁰.

Dokładnie zbadana została także historia walk, które stoczyły w latach 1941 — 1945 r. regularne łotewskie formacje Armii Czerwonej (201 łotewska dywizja strzelecka, 43 gwardyjska, 130 łotewski korpus strzelecki i in.). Najpoważniejszy wkład mają tu prace W. Sawczenki¹¹. Natomiast o wyzwoleniu Łotwy w latach 1944—1945 mówią przeważnie prace historyków wojskowych, bądź też wspomnienia dowódców Armii Radzieckiej, wydane w Moskwie¹².

Zwłaszcza w ostatnich latach wydrukowano także kilka prac o zbrodniach okupanta hitlerowskiego i współdziałających z nim nacjonalistów łotewskich¹³. Wyni-

⁶ Spośród licznych prac o obronie Lipawy wskazać trzeba na najpoważniejszy szkic dokumentalny P. Bielewitniewa i A. Łosia (*Zaszczitniki Liepaji. Dokumentalņņj oczerk*. Ryga 1963, ss. 162).

⁷ Por. W. J. Sawczenko, *Ob izuczenii istorii Łatwijskoj SRR perioda Wielikoj Otičestwiennoj Wojny*, [w:] *W dni wojny. Iz istorii Łatwii pieroda Wielikoj Otičestwiennoj Wojny 1941—1945 gg.* Ryga 1964, s. 8—9.

⁸ *Ibidem*, s. 12.

⁹ V. Samsons, *Partizānu kūstiba Ziemeļlatvijā Tēvijas karā*. Ryga 1950, ss. 164; *tenże*, *Kurzemes katlā. Partizānu un frontes izlūku ciņas 1944—1945*. Ryga 1969, ss. 426.

¹⁰ Sawczenko, op. cit., s. 16.

¹¹ W. J. Sawczenko, *Gwardiejskaja Łatyszskaja*. Ryga 1961, ss. 166.

¹² Np. L. M. Sandałow, *Trudnyje rubieży*. Moskwa 1965; A. M. Samsonow, *O Wołgi do Baltiki*. Moskwa 1963 i w. in., ale także artykuły W. J. Sawczenki opublikowane w „Wiadomościach Akademii Nauk Łotewskiej SRR” 1964, nr 7 i 1969, nr 10.

¹³ Wymienić tu trzeba przede wszystkim zbiór dokumentów i materiałów: *My obwiniajem. Dokumenty i materialy o zlodiejaniach gitlerowskich okkupantow i latyszskich burżuaznych nacionalistow w Łatwijskoj SRR*. Ryga 1967, ss. 316, oraz zbiór wspomnień więźniów z obozu w Salaspils; *W Salaspilskom tagere smerti. Sbornik wospominanij*. Ryga 1964, ss. 389.

ki badań E. Blumfelda, który zajął się szerszymi problemami polityki gospodarczej okupanta i hitlerowskiego systemu okupacyjnego, znane są tylko częściowo, gdyż opublikowane zostały w formie paru artykułów oraz autoreferatu rozprawy kandydackiej¹⁴.

Przedstawiony powyżej dorobek historiografii Łotewskiej SRR został niejako podsumowany wydaniem w 1970 r. przez Instytut Historii Akademii Nauk obszernej pracy zbiorowej¹⁵. Autorzy jej postawili przed sobą za cel przedstawienie w sposób możliwie jak najbardziej dokładny wszelkich form walki Łotyszów przeciwko najeźdźcom hitlerowskim. I tak wyeksponowane zostały działania robotniczych batalionów łotewskich w 1941 r., a także walki regularnych łotewskich jednostek Armii Radzieckiej, obok tego dokładnie przedstawiono komunistyczny ruch oporu i działania partyzanckie. Autorzy wchodzą tak bardzo w krąg szczegółów, iż niejednokrotnie obrazują nawet losy pojedynczych ludzi. Z drugiej strony odczuwa się jednak brak pogłębionej analizy przedstawianych faktów, mało jest ujęć podsumowujących problemy, nie ma porównań z analogicznymi wydarzeniami na innych obszarach ZSRR czy Europy, zaś zdecydowanie dominuje opis. Opis ten jest jednak niejednokrotnie bardzo interesujący. Autorzy po raz pierwszy na podstawie materiałów archiwalnych ukazują wiele nowych faktów, systematyzują wydarzenia. Sprawy polityki okupanta, kolaboracji elementów nacjonalistycznych nie zostały przedstawione zbyt dokładnie. Książka nie pomija jednakże tych trudnych problemów. Określone podstawowe dane na ten temat można w niej znaleźć. Wskazać warto, iż po raz pierwszy naszkicowana została rola oraz położenie kościołów pod okupacją.

W omawianej literaturze spotkać można także nieco rozszianych wzmianek o postawie i losach Polaków zamieszkałych na Łotwie. I tak w zbiorze dokumentów o zbrodniach faszystowskich, wydanym w 1967 r., jest mowa o tym, iż w Łatgalii (dawne Inflanty Polskie) ludność polska obok rosyjskiej zajmowała najbardziej antyniemiecką postawę. Już na początku 1942 r. na obszarach zamieszkałych przez nią zjawiły się pierwsze grupy partyzanckie. Za to przede wszystkim na Polaków spadały represje. M. in. głównie Polaków i Rosjan wyznaczano na roboty do Niemiec¹⁶. Interesująca jest też informacja, że 30% składu tworzonej w 1941 r. w ZSRR 201 łotewskiej dywizji strzeleckiej stanowili Polacy¹⁷.

Podstawowe założenia literatury dotyczącej okresu wojny, która powstała w Litewskiej SRR, są podobne jak na Łotwie. Również i tu chodzi przede wszystkim o wyeksponowanie walki Litwinów z okupantem w szeregach radzieckiego ruchu oporu oraz Armii Radzieckiej. I tak całokształt spraw komunistycznego ruchu oporu i partyzantki omawia praca P. Štarasa, wydana w 1966 r.¹⁸. Temu samemu tematowi poświęconych zostało wiele drobniejszych rozpraw i wspomnień. O regularnych formacjach litewskich Armii Czerwonej (16 dywizja strzelecka) mówi książka J. Dobrovolskasa¹⁹. Mniej jest natomiast, w porównaniu z Łotwą, prac na temat samego

¹⁴ E. A. Blumfeld, *Gitlerowskij okkupacionnyj režim w Łatwii (1941—1945)*. Autoreferat dysertacji kandydackiej. Ryga 1967.

¹⁵ *Borba latyšszkogo naroda w gody Wielikoj Otieczestwiennoj Wojny 1941—1945*. Ryga 1970, ss. 930. Jest to drugie, rozszerzone i uzupełnione wydanie rosyjskie pierwszej edycji w języku łotewskim: *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijās karā*. Ryga 1966, ss. 656.

¹⁶ *My abwiniajem*, dok. 142 i 143.

¹⁷ *Borba latyšszkogo naroda*, s. 172.

¹⁸ P. Štaras, *Partizaninis jūdejimas Lietuvoje Didžieje Tėvynės karo metais*. Wilno 1966, ss. 328.

¹⁹ J. Dobrovolskas, *Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose*. Wilno 1967, ss. 187.

przebiegu działań wojennych na obszarze Litwy, zwłaszcza w początkowym okresie wojny. Za to znacznie więcej napisano o okupacji hitlerowskiej na Litwie oraz o kolaboracji nacjonalistów z Niemcami.

O polityce okupanta w różnych dziedzinach — politycznej, gospodarczej, kulturalnej — mówi obszerna praca zbiorowa wydana w 1961 roku²⁰. Te same problemy rozwija nowsza monografia J. Bulavasa, oparta na bogatych materiałach archiwalnych i zawierająca nowe interesujące oceny i wnioski²¹. Ukazały się też prace omawiające bardziej wąskie tematy, jak np. sprawa wywożenia mieszkańców Litwy na roboty do Niemiec²².

Istotnym osiągnięciem historiografii litewskiej są publikacje dokumentarne. Prace w tej dziedzinie podjęto już pod koniec lat pięćdziesiątych i do chwili obecnej opublikowano kilkanaście różnego rodzaju zbiorów. Założeniem tej akcji wydawniczej którą bezpośrednio kieruje B. Baranauskas na czele specjalnie powołanej redakcji przy Głównym Zarządzie Archiwów i Akademii Nauk LSRR, było demaskowanie zbrodni hitlerowców i nacjonalistów litewskich w latach wojny, oraz jeśli chodzi o tych ostatnich, także w okresie powojennym aż po lata 1952—1953. Mimo że był to cel *par excellence* polityczny, to jednakże również naukowe walory tego przedsięwzięcia stają się coraz bardziej widoczne. Chociaż zaciążyła na zbiorach często spotykana niekompletność publikowanych dokumentów, to jednak mimo wszystko udostępnionych zostało bardzo wiele interesujących materiałów archiwalnych, początkowo dobieganych dość wąsko, lecz później coraz szerzej. M. in. po raz pierwszy opublikowane zostały tego typu źródła, jak zeznania śledcze przed radzieckimi organami ścigania²³. Wiedza nasza o latach okupacji na Litwie została znacznie rozszerzona.

Omówienie literatury litewskiej pragnąłbym pogłębić poprzez nieco dokładniejsze przedstawienie trzech różnego typu publikacji, które ostatnio ukazały się w Wilnie: pracy mówiącej o stosunkowo wąskim temacie, rozprawy próbującej ująć całokształt ruchu oporu na Litwie i wreszcie nowego zbioru dokumentów. Pozwoli to w jakimś stopniu wyrobić sobie sąd o całokształcie historiografii okresu wojny, która powstaje na Litwie Radzieckiej.

Pierwsza z książek — to historia getta kowieńskiego i działającego tam ruchu oporu²⁴. Praca oparta została na materiałach archiwalnych, ale po części także na wspomnieniach, gdyż obydwaj jej autorzy — M. Elinas i D. Gelpernas — sami byli niegdyś więźniami getta. Treść książki mówi o masowych mordach ludności żydowskiej przez nacjonalistów litewskich nazajutrz po zajęciu Kowna przez hitlerowców, następnie o organizacji getta na przedmieściu Wiliampol. Obraz życia wewnętrznego w getcie — politycznego i społecznego — nie jest zbyt pogłębiony. Sądy autorów o roli samorządu żydowskiego nie wypadają jednoznacznie negatywnie. Piszą oni o osobistej odwadze przejawianej przez przewodniczącego Rady Starszych, Ch. Elkesa, który bronił niejednokrotnie wobec hitlerowców interesów mieszkańców getta, i nadmieniają nawet, iż policja żydowska wspierała ruch oporu w getcie. Nacisk w książce

²⁰ *Hitlerinę okupacija Lietuvoje*. Wilno 1961, ss. 450.

²¹ J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*. Wilno 1969. Recenzja tej pracy zamieszczona została w „Dziejach Najnowszych” 1971, nr 3.

²² K. Rukšenas, *I vergovę*. Wilno 1966.

²³ Początkowo tytuł serii brzmiał: „Fakty oskarżają”. M. in. ukazały się w jej ramach następujące zbiory (tytuły podane w przekładzie polskim): *Hitlerowscy zbrodniarze w Kretyndze, Mordercy pod opieką kościoła, O antyludowej działalności nacjonalistów, Spadochroniarze hitlerowscy, Organizacja Żelaznego Wilka, Zbrodnie masowe na Litwie* (cz. I).

²⁴ M. Elinas, D. Gelpernas, *Kauno getas ir jo kovotojai*. Wilno 1969, ss. 214.

położony został na zobrazowanie komunistycznego ruchu oporu. Autorzy opisują przejawy działalności konspiracyjnej w samym getcie, podkreślając, iż naczelnym dążeniem było nawiązanie kontaktów z ogniskami oporu na zewnątrz getta. W rejonie Kowna i okolicy nie można było znaleźć trwalszej bazy oparcia. Stąd zaistniała potrzeba przerzucania bojowników z getta aż do Puszczy Rudnickiej. Kierowano ich tam głównie transportem samochodowym. W książce podano dużo faktów na ten temat, brak jest jednak liczb podsumowujących ilu np. było konspiratorów w getcie, ile osób przerzucono do Puszczy. Ciekawe są informacje o dalszych losach getta kowieńskiego po przekształceniu go jesienią 1943 r. w obóz koncentracyjny. W takiej postaci istniał on aż do lipca 1944 r. Wówczas nastąpiła ostateczna likwidacja. Mimo szczegółowych poszukiwań ze strony hitlerowców i zniszczenia wszystkich domów pod ruinami getta kowieńskiego przetrwało w ukryciu do przybycia Armii Radzieckiej około 100 osób.

Szersze ambicje badawcze posiada praca A. Rakūnasa o walce ludu litewskiego przeciwko hitlerowskiej okupacji²⁵. Autor wychodzi poza zbadane już sprawy partyzantki radzieckiej, obejmujące stosunkowo wąski krąg ludzi²⁶, i stara się przedstawić postawę szerszych warstw społeczeństwa. W szczególności zatrzymuje się nad takimi sprawami, jak pomoc mieszkańców Litwy dla żołnierzy Armii Radzieckiej w czasie działań wojennych, jak sabotaż poczynań okupanta w mieście i na wsi, w szczególności zarządzonych przez niego rekwizycji i mobilizacji ludzi i środków transportowych. Obrazuje także walkę przeciwko kolonistom niemieckim osadzonym na Litwie. Oddzielny rozdział poświęca działalności propagandowej partii komunistycznej. Aby przedstawić te wszystkie sprawy w szerokim zakresie, sięga do materiałów archiwalnych i to nie tylko do zasobów znajdujących się na Litwie, lecz także do przechowywanych w Rydze dokumentów Ostlandu. W rezultacie wypełnia swą książkę wielką ilością szczegółowych faktów, które jednak nie dają przejrzystego obrazu. Wyliczając np. liczne, lecz z osobna wzięte, przykłady sabotażu zarządzeń gospodarczych okupanta, autor nie podsumowuje ich i nie interpretuje. Czytelnik nie wie, jaki procent kontyngentów został Niemcom w ostatecznym rezultacie oddany. Również niewiele można wnioskować o rozmiarach pomocy dla Armii Czerwonej tylko na podstawie jednostkowych aktów. Poza tym razi niekiedy bezkrytyczny stosunek do źródeł. Nie wszystkie fakty podane np. w prasie radzieckiej lat wojny są faktami adekwatnymi, nie wymagającymi weryfikacji. Wiele pisano wówczas dla zrozumiałych celów propagandy czy dezinformowania wroga. Nie można tego jednak powtarzać dosłownie po 30 latach. Nie oznacza to jednak, że w pracy Rakūnasa nie ma interesujących, nie nasuwających wątpliwości informacji zaczerpniętych z materiałów archiwalnych. Np. podaje on dokładne liczby o stanie administracji niemieckiej na Litwie, o liczbie litewskiej policji politycznej, określa liczbę osób, którym udało się ewakuować z Litwy w pierwszych dniach wojny itd. Wniosek ogólny — podane w pracy liczne szczegóły i fakty to jednak przeważnie materiał surowy, mogący dopiero służyć jako podstawa do dalszych uogólnień i analiz.

W pracy Rakūnasa dużo jest wzmianek o sytuacji ludności polskiej na Litwie. Dyskusyjne są jednak jego sformułowania na temat polskiego ruchu partyzanckiego na Wileńszczyźnie. Operuje on pewnymi, z góry przyjętymi, jednostronnymi ocenami, bez głębszego i bardziej wszechstronnego zbadania problemu²⁷. Ciekawe są nato-

²⁵ A. Rakūnas, *Lietuvos liaudies kievą prieš hitlerinę okupaciją*. Wilno 1970, ss. 192.

²⁶ Wg Starasa (op. cit.) partyzantów radzieckich było na Litwie ok. 10 tys.

²⁷ Rakūnas, op. cit., s. 54–55 i 158. Podobne oceny zawarte są także w pracy Elinasa i Gelpernasa, s. 209.

miast inne, szczegółowe informacje, np. o usunięciu z gospodarstw na Wileńszczyźnie 600 rodzin chłopów polskich, celem zrobienia miejsca przesiedlanym tu Litwinom, którzy z kolei musieli oddać swe domy w zachodniej Litwie kolonistom niemieckim²⁸. Godne odnotowania są także informacje, że np. wśród pozbawionych pracy przez okupanta w Wilnie 862 pracowników służby zdrowia 416 osób stanowili Polacy (338 Żydzi), że do wywozu na roboty do Rzeszy typowano przede wszystkim „elementy zbolszewizowane” i Polaków, że w Podbrodziu za akty sabotażu hitlerowcy aresztowali 10 kolejarzy Polaków itd.²⁹.

Prezentowany zbiór dokumentów został zatytułowany *Pomoc nacjonalistów dla hitlerowców*³⁰. Skupia się on wokół wyraźnie wyodrębniających się czterech tematów: dziejów Frontu Litewskich Aktywistów (LAF) — organizacji powstałej w listopadzie 1940 r. w Niemczech, działalności batalionów policyjnych, wysiłków okupanta i kolaborantów litewskich nad przeprowadzeniem różnego rodzaju mobilizacji i wreszcie tworzonych w 1944 r. tzw. Formacji Miejscowych (Vietine Rinkine — VR). Zestaw prezentowanych w zbiorze dokumentów, publikowanych w przytłaczającej większości po raz pierwszy, jest bardzo interesujący. Znajdują się m. in. w nim fragmenty zapisków K. Škirpy — przewodniczącego LAF, które robił na gorąco w 1941 r., sporo jest korespondencji pomiędzy administracją litewską a Generalkommissarem w Kownie oraz pomiędzy władzami niemieckimi w Kownie i Rydze (te ostatnie dokumenty zostały zaczerpnięte z archiwów litewskich), swoistym dokumentem epoki jest memoriał szefa litewskiej policji politycznej do szefa SD i policji na Litwie, również nie tylko fakty, lecz i istniejącą atmosferę oddaje obszerny raport oficera 310 batalionu Formacji Miejscowych A. Žiedasa. Zaprezentowane dokumenty, i tym razem publikowane niestety tylko we fragmentach, pozwalają wnioskować, jak olbrzymie bogactwo materiałów dotyczących dziejów wojny i okupacji przechowywane jest w archiwach i bibliotekach Litewskiej i Łotewskiej SRR.

Skupienie się na kilku jedynie problemach pozwoliło autorom zbioru przedstawić je w sposób znacznie pełniejszy i pogłębiony, niż to czynione było dotychczas. Odnosi się to zwłaszcza do dziejów LAF i Formacji Miejscowych. W pierwszym wypadku można zdać sobie sprawę, w jaki sposób realizowane było zasadnicze zamierzenie LAF polegające na przygotowaniu powstania na Litwie z chwilą napaści Niemiec na ZSRR. Natomiast w odniesieniu do Formacji Miejscowych uwypuklają się przyczyny, które złożyły się na ich upadek. Były to m.in. klęski w walkach z partyzantami polskimi na Wileńszczyźnie.

W zbiorze sporo jest wzmianek o sprawach polskich. Bardzo wymowny jest m. in. dokument 76 — raport urzędnika policji litewskiej w Wilnie z 11 lipca 1943, który zawiera wykaz 20 aresztowanych za sabotowanie ogłoszonej mobilizacji. 16 nazwisk na tym wykazie to nazwiska Polaków.

Warto na zakończenie nadmienić, iż korzystanie ze zbioru ułatwia bardzo starannie wykonany słowniczek osób, których nazwiska występują na kartach publikowanych dokumentów.

*

²⁸ Rakūnas, s. 161—163.

²⁹ Ibidem, s. 132, 108 i 89.

³⁰ B. Baranauskas, K. Ruksenas, *Nacionalistų talka hitlerininkams. Rinkini paruoše*. Wilno 1970, ss. 189.